

TEXT, SIEŤ A INÉ NEČISTOTY

MIROSLAV MARCELLI, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

MARCELLI, M.: Text, Network and Other Impurities
FILOZOFIA 66, 2011, No 7, p. 623

The paper deals with the concept of text, showing its transformations in semiotic studies. First the text is excluded from semiotics in favor of the system and its paradigmatic perspective, as shown in the works of L. Hjemslev. Then the meaning of the text is reconsidered as in later works of Barthes and mainly in the text theory of J. Kristeva. Both of them mark the transition to the further, poststructuralist stage of semiotics. This transformation made the text close to the image of a network. The paper goes even further: Following B. Latour it tries to justify the acceptance of hybrids and impurities. Moreover, it requires not only a reconsideration of the philosophical method, but also an acceptance together with impurities the effects of balkanization.

Keywords: Text – Semiotics – Post-structuralism – Network – Hybrid

Pripomeňme najskôr známe veci: Uvádzanie do filozofie na univerzitách prebieha ako proces interpretácie kanonických textov, filozofické otázky sa riešia prostredníctvom ustavične obnovovaných pokusov o pochopenie textov klasikov, na poli textov sa filozofi stretávajú, zblížujú i rozchádzajú, tam sa formujú teoretické pozície a kujú ideové zbrane. Nad filozofickými textmi sa odohráva tichá, sústavná a zanietená práca: Filozofi ich znovu a znovu preskupujú, hierarchizujú, zoradujú do línií, nadstavujú komentármi.

Napriek tomu, že v západnej filozofickej tradícii je práca s textom významnou a často dokonca prevažujúcou stránkou skúmaní všetkých základných problémov, s pokusmi o terminologické vymedzenie textu sa vo filozofických slovníkoch a príručkách stretávame iba výnimočne. Akoby sme si pri všetkých filozofických skúmaníach vystačili s predstavou, že text je niečo napísané.

Ako však ukazuje vývin, ktorý semiotické skúmania priviedol k teórii textu, definícia textu vôbec nemusí byť triviálnou záležitosťou. Najširší rámec tohto vývinu nám priblížia dve definície textu, ktoré prináša *Semiotický slovník*. Prvá z nich hovorí, že text je „ukončený produkt písania, zvlášť v literatúre“. Druhá vymedzenie textu viaže s menom Julie Kristevy a uvádza, že text ako produkt „predstavuje prácu s jazykom a utváranie zmyslu, ktorým sa menia znaky i súdy, čo sú zmeny, ktoré nezachytáva lingvistická teória“ ([18], 147; heslo *text*). Prvá z týchto definícií vychádza z bežnej predstavy, podľa ktorej text je to, čo bolo napísané. Druhá už prináša odkaz na teóriu textu, o ktorej rozvoj sa Julia Kristeva zaslúžila. Základný rozdiel medzi uvedenými definíciami je zrejmy: Zatiaľ čo bežné chápanie pokladá za text niečo ukončené, teória textu zdôrazňuje tie určenia, ktoré text otvárajú a robia z neho proces ustavičného pretvárania zmyslu. Zdôraznením otvorenosti sa však druhé vymedzenie neodlišuje iba od bežného chápania textu:

Ten istý diferenciačný znak ho stavia proti lingvistickej teórii. Analýza procesu premien zmyslu v texte stojí proti lingvistickým nárokom na zachytenie predpokladov a povahy slovného prejavu. Presnejšie, chápanie textu ako otvoreného procesu odporuje nárokom lingvistického a všeobecne semiotického formalizmu uzavrieť text do hraníc systému znakov.

Táto štúdia vychádza z presvedčenia, že dištinkcia, ktorá sa takto na pozadí definície textu profiluje, môže priniesť produktívne podnety aj pre filozofickú reflexiu. Budeme najskôr sledovať, ako sa protiklad jazyka a textu sformoval v rámci štrukturalisticky koncipovanej semiotiky a ako k nemu pristúpila jej postštrukturalistická verzia. V ďalšej časti prejdeme od textov k sieťam, čo nám umožní prekročiť hranice diskurzívnych polí. Napokon sa pokúsime vyvodiť niektoré závery, ktoré pre filozofiu vyplývajú z hybridného charakteru prvkov vstupujúcich do sietí.

1. Povaha zmeny, ktorá vo sfére semiotiky oddelila štrukturalizmus od postštrukturalizmu, sa do značnej miery prejavuje v chápaní textu. Prístupu k textu, aký sa s väčšími alebo menšími odchýlkami presadzoval v skúmaníach štrukturalisticky orientovaných teoretikov pôsobiacich v oblasti lingvistiky a semiotiky, dal rigorózne vyjadrenie dánsky lingvista, najvýznamnejší predstaviteľ Kodanského lingvistického krúžku Luis Hjelmslev. V zozname definícií na konci práce *O základoch teórie jazyka* (ktorá prvýkrát vyšla roku 1943) o texte napísal, že je to „syntagmatika, ktorej reťaze, ak sa rozširujú donekonečna, sú manifestované všetkými zmyslami“ ([10], 139). Syntagmatika – to je podľa príslušnej Hjelmslevovej definície semiotický proces. Zmysel je v tomto prípade trieda premenných, ktoré manifestujú viac než jednu reťaz pri viac než jednej syntagmatike (pozri [10], 137).

Ani po tomto definovaní syntagmatiky a zmyslu sa nedá povedať, že by Hjelmslevovo chápanie textu bolo pre nezasväteného čitateľa zrozumiteľné. Prvý krok k bližšiemu pochopeniu jeho definície textu urobíme, keď si všimneme, ako definuje jazyk. Podľa neho je jazyk „paradigmatika, ktorej paradigmy sa manifestujú všetkými zmyslami“ ([10], 139). Hoci to ešte stále nie je celkom jasné, začíname rozumieť, že text stojí v protiklade k jazyku tak, ako syntagmatika stojí v protiklade k paradigmatike. Predchádzajúce kapitoly knihy nám ukážu širšie rámce, do ktorých sa tento protiklad umiestňuje. Na strane textu sa tu objavuje proces a na strane jazyka systém. Hjelmslev hovorí: „Pravdaže, proces a systém sú [...] veľmi všeobecnými pojmami, ktoré sa dajú používať na semiotické objekty. Ako vhodné a tradícii zodpovedajúce označenia semiotického procesu a semiotického systému sa nám javia pomenovania *syntagmatika* a *paradigmatika*. Ak ide o každodenný čiže hovorený jazyk, ktorý nás predbežne zaujíma, môžeme použiť aj jednoduchšie označenia: Proces môžeme nazvať *textom* a systém *jazykom*“ ([10], 43; kurz. L. H.). Teraz je jasné prinajmenšom to, že text je podľa Hjelmsleva procesom, ktorého povaha je odlišná od povahy systému. Nejde však len o odlišnosť dvoch navzájom spätých stránok. Hjelmslev jednoznačne postuluje prioritu systému, ktorý umožňuje existenciu procesu: „Rozhodujúce však je to, že existencia systému je nevyhnutným predpokladom existencie procesu: Proces existuje iba vďaka tomu, že za ním existuje systém, ktorý ho riadi a určuje v jeho možnom utváraní. Proces je nemysliteľný – keďže by bol v absolút-

v absolútnom a neodvolateľnom zmysle nevysvetliteľný – bez systému ležiaceho za ním“ ([10], 43). Znamená to, že nie je možné predpokladať nejaký text bez toho, aby sme nepredpokladali za ním ležiaci jazyk. Naproti tomu jazyk podľa Hjelmsleva môže existovať bez textu, ktorý by bol na ňom vybudovaný. Saussurovo rozhodnutie postaviť lingvistiku od samého začiatku na pôdu jazykového systému chápaného ako norma všetkých ostatných manifestácií reči, toto východisko celého prúdu jazykovedných a semiologických skúmaní nadobúda u Hjelmsleva podobu jednoznačného nadradenia systému nad text.

Konzekvencie lingvistického a semiotického chápania systému chce Hjelmslev rozvinúť do celej oblasti humanitných vied. Keď pri tomto spätnom postupe jeho knihou prejdeme až k prvým kapitolám, zistíme, že za nadradením systému nad proces (a text) sa skrýva zásadná metodologická orientácia, ktorou sa jazyková teória chce dištancovať od predchádzajúcich koncepcií metódy humanitných vied. V kapitole *Jazyková teória a humanizmus* Hjelmslev najskôr pripomína tradíciu, podľa ktorej za rozdielom medzi humanistickými a exaktnými disciplínami stoja ich odlišné predmety. Predpokladá sa, že jednorázový a individuálny charakter humanistických javov znemožňuje uplatniť pri ich skúmaní exaktný a zovšeobecňujúci prístup, aký poznáme z prírodných vied. Tým sa bežne odôvodňuje stav, v akom sa humanistické disciplíny nachádzajú: „V humanistickej oblasti by teda mala byť iná metóda, a to čisto opisná, ktorá by stála bližšie k básnictvu než k exaktnej vede, alebo metóda, ktorá by sa v každom prípade aspoň obmedzovala na diskurzívnu podobu prezentácie, umožňujúcu, aby sa javy predviedli postupne bez toho, aby bolo potrebné vysvetľovať ich systémom“ ([10], 12). Tradičná koncepcia zbližuje humanistické disciplíny s básnictvom a obmedzuje ich sféru na oblasť textu, kde vládne postupnosť radiaca jeden jav za druhým. Inými slovami, sú to disciplíny, ktoré svoje poznávacie nároky uspokojujú rekonštruovaním procesu v diskurzoch zachytávajúcich jeho postupnosť. Hjelmslev proti tomuto redukovaniu humanistických disciplín na opis procesu stavia perspektívu ich konštituovania ako vied. Ako kľúčová sa mu pritom javí možnosť overenia tézy o systéme ležiacom za procesom. Rozhodujúci prínos k jej riešeniu očakáva od jazyka: „Jazyk sa predovšetkým javí ako objekt, pri ktorom má táto téza nádej, že by mohla byť dokázaná s pozitívnym výsledkom“ ([10], 13). Ako Hjelmslev upozorňuje, už v minulosti sa ukázalo, že pri skúmaní tohto objektu sa systémové hľadisko presadzovalo na úkor diskurzívnych opisov, takže za procesom textu sa hľadal zvukový, významový alebo gramatický systém. Predchádzajúca jazykoveda však nebola pri sledovaní tohto metodologického programu dost' dôsledná, takže sa do jej záverov dostávali vágne, subjektívne, estetizujúce a metafyzické tvrdenia. Hjelmslev je presvedčený o tom, že iba dôsledné uplatňovanie tézy o prioritě systému môže jazykovú teóriu od týchto pokleskov odvrátiť a udržať jej skúmania na ceste vedy.

Za dichotómiou jazyka a textu stojí teda voľba, pri ktorej sa rozhoduje o vedeckom statuse disciplíny. Komu záleží na tom, aby disciplína spĺňala kritériá vedy, musí sa vo svojich skúmaniach odvrátiť od textu a sústrediť svoju pozornosť na jazyk chápaný ako systém. Hjelmslev túto dichotómiou jazyka a textu postuluje na pôde jazykovej teórie, nenecháva nás však na pochybách o širšom zábere jej predpokladov a konzekvencií:

V konečnom dôsledku ide o základnú metodologickú orientáciu humanistických disciplín, o ich voľbu medzi básnictvom a vedou.

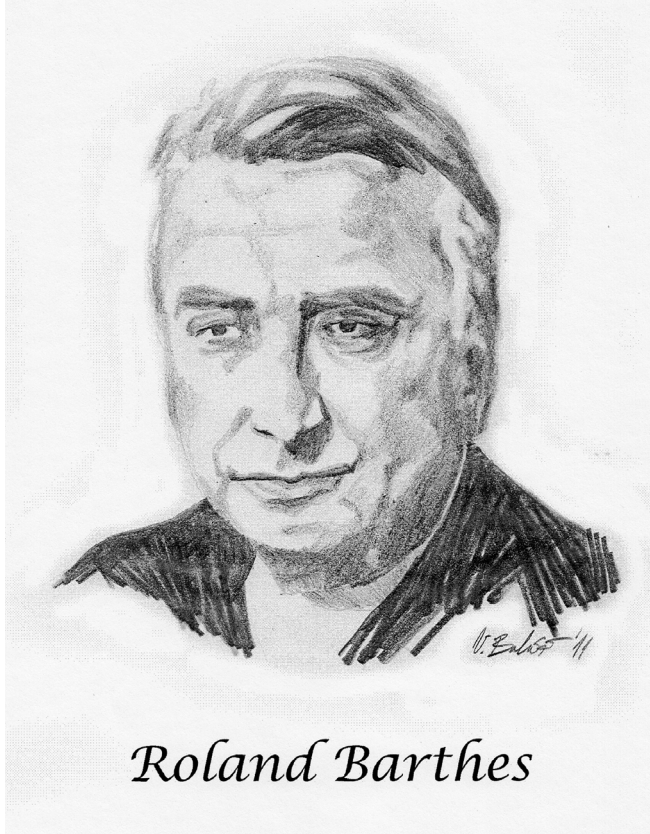
Vzniká otázka, aké postavenie Hjelmslevova koncepcia metódy zaujíma v kontexte štrukturalisticky zameraných štúdií, ktoré svoj najväčší rozmach zaznamenali v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Nedá sa povedať, že by vyjadrovala štandardne prijímané riešenie. Pre niektorých významných štrukturalistov bolo Hjelmslevovo jednoznačné nadradenie systému nad proces neprijateľné. Napríklad psychológ a epistemológ Jean Piaget, predstaviteľ tendencie, v ktorej sa nároky na vedeckosť spájali tak s pojmom štruktúry, ako aj s pojmami genézy a transformácie, vo svojej synteticky koncipovanej práci *Štrukturalizmus* vyčíta Hjelmslevovej teórii statickosť (pozri [17], 76). Dali by sa uviesť viaceré ďalšie výhrady, ktoré nás vo svojom súhrne nabádajú k tomu, aby sme uvedené Hjelmslevove metodologické názory pokladali skôr za radikálny prejav jedného smerovania štrukturalistických štúdií než za ich spoločnú platformu. A v diele samotného Hjelmsleva možno nájsť potvrdenia toho, že syntagmatické vzťahy celkom nevylučoval z poľa svojich skúmaní a nevidel v nich len opozíciu k jazyku. Keď nás však pri otázke vzťahu systému a procesu v štrukturalistických štúdiách zaujíma predovšetkým otázka, čomu bola venovaná najväčšia pozornosť a kam smerovala väčšina prác, prestáva sa Hjelmslevova pozícia javiť ako radikálna. Je predsa nesporné, že tieto štúdie postupovali ku konštruovaniu systémov, ktoré sa k reálne prebiehajúcim procesom vzťahovali podobne ako jazyk k prúdu prehovorov.

Orientáciu týchto skúmaní výstižne vyjadrujú slová, ktorými Roland Barthes na konci *Základov semiológie* formuluje cieľ disciplíny: „Cieľom semiologického výskumu je rekonštituovať fungovanie iných systémov signifikácie odlišných od jazyka, podľa vlastného plánu každej štrukturalistickej činnosti, ktorá spočíva v konštruovaní *simulakra* pozorovaných objektov“ ([2], 80; kurz. R. B.). Barthes si uvedomoval, že konštruovaním systémov podľa vzoru lingvistiky sa semiologické výskumy nevyhnú výzvam diachronie, času, procesu a histórie, pokúšal sa však premiestniť všetky tieto podnety do vnútra systémov. V poslednej vete *Základov semiológie* vyjadril názor, že podstatným cieľom semiologického výskumu je „odhalenie vlastného času systémov, dejín foriem“ ([2], 83). Nadradenie systémov nad procesy v štrukturalistických koncepciách teda nevedlo k postoju priameho vylúčenia, ale podnecovalo úsilie zmocniť sa dejín a včleniť ich do projektu konštruovania systémov.

Barthes pri spätnom pohľade na celé toto obdobie svojej práce hovoril o úsilí robiť *Systematiku* (pozri [3], 12). Takto však spoločnú povahu týchto skúmaní označil vo chvíli, keď už program systematiky opustil a prešiel do ďalšej etapy svojich semiologických výbojov. Skutočne, na prekvapenie tých, čo v ňom pod dojmom prác ako *Základy semiológie* a *Systém módy* stále videli protagonistu štrukturalistického hnutia, kde ako zanietenny konštruktér znakových systémov získal povest' hlavného predstaviteľa jeho veľmi vplyvnej semiologickej vetvy, Barthes sa už v druhej polovici šesťdesiatych rokov odhodlal k deštruktívnej operácii zasahujúcej samotnú ideu znaku ako prvku uzavretého systému a prihlásil sa k programu „semioklastie“ (pozri [5], 233). Odrazu sa odvrátil od zá-

kladných princípov vedy o znakoch, ako ju pestoval v predchádzajúcom období. Začal rozkladať jej pojmové a metodologické opory, t. j. štruktúru a systém.

Novým predmetom jeho záujmu sa stal text. V prednáške príznačne nazvanej *Semiologické dobrodružstvo* Barthes pri bilancovaní etáp svojho vývinu takto vyjadril, čím

je preňho tento nový predmet: „Text v modernom zmysle, aký sa pokúšame dať tomuto slovu, sa zásadne odlišuje od literárneho diela: Nie je to estetický produkt, ale prax označovania. Nie je to štruktúra, ale štrukturácia. Nie je to predmet, ale práca a hra. Nie je to súbor uzavretých znakov obdarených zmyslom, ktorý by bolo treba znovu odhaliť, ale je to premiestňujúci sa objem trás. Inštanciou Textu nie je označovanie, ale signifikant v semiotickom a psychoanalytickom chápaní tohto termínu. Text prekračuje niekdajšie literárne dielo. Existuje napríklad Text Života, do ktorého som sa pokúsil vstúpiť písaním o Japonsku“ ([3], 13).¹ Ako vidno, Barthes vyznačuje postavenie tohto predmetu veľkým začiatoč-

ným písmenom. Po etape *Systematiky* nastupuje etapa práce a hry s *Textom*.

Hoci nás Barthes výslovne upozorňuje, že sa nepokúša predložiť definíciu textu – pokus o ňu sa mu teraz javí poklesnutím do vlády označovaného –, jednako by sme v tomto súbore negácií a afirmácií mohli nájsť vymedzenie nového predmetu jeho záujmu. Tento predmet charakterizujú predovšetkým znaky otvorenosti a nestálosti, čím sa odlišuje od uzavretých a stabilných predmetov, akými sú dielo a štruktúra. V uvedenom odlišení predmetu sú zjavne prítomné upozornenia na osobnú históriu toho, kto sa v istom štádiu svojho vývinu vzdal zámeru konštruovať pevné a uzavreté štruktúry, aby svoju pozornosť obrátil na hru štrukturácií a neohraničeného premiestňovania signifikantov. Barthes hovorí o Texte a zároveň o sebe, o svojom vstupe do tohto poľa.

¹ Barthes tu naráža na svoju knihu *Ríša znakov* (*L'Empire des signes*, 1970).

Barthesov prínos k otváraníu systémov a štruktúr bol vzhľadom na jeho postavenie vo francúzskom štrukturalizme bezpochyby významný a vyvolal patričný ohlas, no celý tento proces sa neviaže na zmenu jeho postoja a nezačal sa vo chvíli, keď objavil nové možnosti pokračovania vo svojich semiologických dobrodružstvách. Pripomeňme v tejto súvislosti, že k otváraníu štruktúr prispela práca Umberta Eca, ktorá vyšla už na začiatku šesťdesiatych rokov a ktorá tento zámer naznačovala priamo v názve: *Otvorené dielo* (*Opera aperta*; pôvodne 1962). Barthes sám priznáva, akou inšpiráciou pri dynamizovaní štrukturalizmu sa preňho stali myšlienky Michaila Bachtina, ktoré v jeho seminári uvádzala a rozvíjala Julia Kristeva. A Kristeva nebola len prostredníčkou. Ochota a vďačnosť, s akými Barthes prijímal jej inšpirácie, sa prejavujú napríklad aj v tom, že v článku *Teória textu* (pozri [4], 371 – 372, heslo *text*) sa napokon vzhľadom na epistemologické potreby stotožnil s jej definíciou textu.² Skrátka, posun k otvoreniu štruktúr, ktorý Barthes prežíval ako objav nových perspektív, mal svojich predchodcov a súčasníkov.

To, že prišli aj nasledovníci, ktorých rady sa predlžujú až do dnešných dní, je pomerne známa vec. Predovšetkým v oblasti teórie literatúry sa pojem textu spolu s jeho derivátmi (medzi ktorými treba spomenúť predovšetkým pojem intertextuality) stále teší pozornosti a zdá sa, že má schopnosť pritiahnúť aj tých bádateľov, ktorí neprešli vytriezením z ilúzií systematiky.

Líniu teórie textu však ďalej sledovať nebudeme, odoláme prísľubu, že by nás priviedla do blízkosti takých filozoficky významných podujatí, akým bola Derridova koncepcia gramatológie.³ Túto orientáciu opustíme v prospech orientácie, ktorú nezámerne naznačil už Roland Barthes, keď povedal, že „metaforou textu je sieť“ ([1], 77). Zaiste, dá sa to chápať tak, že text sa rozpína, preniká na všetky strany a všetko do seba zachytáva. Takýto text je neohraničený: Barthesovi a viacerým ďalším postštrukturalistom metafora siete poskytla príležitosť predstaviť text ako univerzum, ktoré do seba vtiahlo všetky obsahy sveta a autonómne sa rozvíja v nekonečnej hre signifikácie. O sieti sa však dá uvažovať aj tak, že text a diskurz všeobecne sa do nej vplietajú ako jej súčasť. Pri takomto chápaní v nás metafora siete prebúda tušenie, že ten istý princíp otvorenosti, ktorý semiotiku priviedol od systémov k textu, sa dá uplatniť aj na text, čím ho začleníme do rozsiahlejších útvarov.

2. Keď semiotika začala v širšom rozsahu objavovať možnosti, aké jej poskytovala Peirceova teória znaku, a predovšetkým jeho pojem neohraničenej semiózy, zdalo sa, že

² Kristeva text definuje takto: „Z tejto perspektívy text definujeme ako translingvistické zariadenie, ktoré preskupuje poriadok jazyka, pričom komunikatívny prehovor zameraný na priamu informáciu usúvzťažňuje s rozličnými predchádzajúcimi alebo synchronickými výpoveďami“ ([12], 52). V programovom článku *Text a jeho veda* sa Kristeva dištancuje od semiotiky rozvíjajúcej sa pod vládou „systematizujúceho rozumu“. Proti takémuto semiotickému programu stavia Kristeva projekt sémanalýzy, ktorá bude v texte študovať signifikáciu, t. j. prácu „diferenciácie, stratifikácie a konfrontácie, ktorá sa praktizuje v jazyku“ ([11], 11).

³ O vzťahoch medzi semiológiou a gramatológiou pozri rozhovor, ktorý Kristeva viedla s Derridom [13].

text už nemá nijaké obmedzenia a možno ho pokladať za sám svet. Umberto Eco, ktorý sa nemálo zaslúžil o prijatie a rozšírenie Peirceových ideí, vo svojej bilancii vývinu semiotických štúdií hovorí: „Z tejto perspektívy sme trvali na povinnosti študovať nie referenčný vzťah medzi znakmi a vecami, ale skôr (či aspoň predovšetkým) sémantický vzťah medzi znakom a významom alebo medzi znakmi a ich interpretantmi“ ([7], 44). Dodáva k tomu slová, v ktorých už zreteľne zaznieva tón vytriezovania z opojnej predstavy o neobmedzených možnostiach, aké semióza expanziám textu údajne ponúkala: „Nemôžeme však poprieť, že tieto prístupy vytvorili aj ilúziu, že už nie je nijaký svet, ale iba texty, a že semióza je nepretržitým a nekonečným prechádzaním od znaku k znaku, od textu k textu“ ([7], 44). Polemizujúc s Derridovým pokusom nájsť v neohraničenej semióze pojem, ktorý by umožnil oslobodiť text od akejkoľvek viazanosti na vonkajší svet a uvoľnil ho pre nekonečnú hru dekonštrukcií, upozorňuje Eco na prípady, keď sa semióza napriek svojej neobmedzenosti stretáva s niečím vonkajším, s objektom a priamo referentom. Eco, ktorý predtým sám odhodlane vystupoval proti „referenčnému klamu“ (pozri [8], 76), prináša svedectvo o tom, že k uznaniu existencie sveta mimo textu sa semiotika prepracovala v priebehu svojho vlastného vývinu.

Situáciu, v ktorej sa nachádzali semiotikou inšpirovaní filozofi, opisuje so sebe vlastnou priamočiarosťou francúzsky sociológ a antropológ Bruno Latour v práci *Nikdy sme neboli moderní*. V časti nazvanej *Semiotické obraty* píše: „Títo filozofi sa nazdávali, že zmysel môžu osamostatniť iba tak, že umiestnia do zátvoriek tak otázku referencie na prírodný svet, ako aj identitu hovoriacich a mysliacich subjektov [...] Jazyk sa stal svojím vlastným zákonom a svojím vlastným svetom. »Jazykový systém«, »rečové hry«, »signifikant«, »písanie«, »text«, »textualita«, »rozprávanie«, »diskurz« – to sú niektoré z výrazov, ktoré označujú Ríšu znakov“ ([14], 84). Latour vie oceniť prínos týchto filozofií a sprostredkovateľov posolstiev z Ríše znakov chváli za to, že odmietli prijať úlohu jednoduchých medzičlánkov prenášajúcich zmysel. Nasleduje však upozornenie na zásadný nedostatok tohto filozofického prístupu k svetu ako textu: „Veľká slabina týchto filozofií spočívala v tom že sťažovali prepojenia medzi osamostatneným diskurzom a prírodou alebo subjektom/spoločnosťou, pretože ich ponechávali predbežne bokom a vôbec sa ich nedotýkali. Je naozaj ťažké dlhodobo si predstavovať, že sme text, ktorý sa sám píše, diskurz, ktorý sa úplne sám hovorí, hra signifikantov bez signifikátov“ ([14], 84). Na odstránenie tejto slabiny navrhuje Latour prístup, ktorý prijíma osobitosti diskurzu, no nechce kvôli nim zabudnúť ani na prírodnú realitu, ani na sociálnu podmienenosť objektov. Pojmom, ktorý v sebe zahrnuje všetky tieto stránky v komplexnej hre ich vzájomného podmieňovania, je podľa neho pojem siete, presnejšie, sociotechnickej siete. Text sa v nej nestratil, ibaže nie je s ňou identický, spája sa s prírodou (ktorej poznanie takto uniká zvodom naturalizmu) a so spoločnosťou (ktorej podoba nie je zredukovaná sociologizmom).

V prvej kapitole svojej knihy opisuje Latour zvláštne postavenie bádateľov, čo sa, ako on sám, podujali skúmať predmety, pri utváraní ktorých sa príroda spája s kultúrou a ktoré nesú v sebe nezmazateľné znaky svojho zmiešaného pôvodu. O teoretikoch, ktorí svoju pozornosť zameriavajú na takéto hybridné predmety, hovorí, že sa sami stali hyb-

ridnými, pretože sa umiestňujú naprieč vedeckými disciplínami. Vzápätí ukazuje, čo vedie ich teoretický záujem: „Našou loďou je pojem prekladu alebo siete. Sieť, ktorá je ohybnejšia ako pojem systému, historickejšia ako pojem štruktúry, empirickejšia ako pojem komplexnosti, je Ariadninou niťou týchto zmiešaných histórií“ ([14], 14). Keď sa necháme viesť pojmom siete, ako ho chápe Latour, vstúpime do sveta zmiešaných histórií, kde sa každý objekt premieňa na hybridný kváziobjekt. V tom, čo sa stane predmetom nášho záujmu, je tak príroda, ako aj diskurz a politika. Latour tvrdí, že „kváziobjekty sú zároveň reálne, diskurzívne i sociálne“ ([14], 86). Vstup do sveta „sociotechnických sietí“ si teda vyžaduje odmietnutie postupov, akými disciplíny prečisťovali svoje predmety a pripravovali z nich prvky pre usporiadané súbory.

Jedným z týchto postupov bolo osamostatňovanie textu od referenta, subjektu, prírody a sociálnej skupiny, praktizované v teórii textu. Odmietnutím takéhoto postupu sa však zároveň prihlasujeme k tomu pojmu siete, ktorý sa v teórii textu vynoril, aby tu prelomil hranice vnucované programom systematiky. Kristeva na jednom mieste Hjelmslevovmu formalizmu vyčíta tendenciu k „ne-epistemologickej čistote“ (pozri [11], 11). Zisťujeme, že teória textu nie je pri uplatňovaní epistemologických zásad dôsledná a zabúda na ne pri očisťovaní svojho predmetu, ktorým je tentoraz text. Ide teda len o to, dôsledne uplatňovať požiadavku otvorenosti, s akou teória textu vystúpila proti apriorizmu formalistických systematik.

3. Roku 1965 Claude Lévi-Strauss v rozhovore s Paolom Carusom povedal: „Jeden váš krajan napísal pozoruhodnú knihu *Otvorené dielo*, kde obhajuje metódu, ktorú nijako nemôžem prijať. Dielo nie je umeleckým dielom preto, že je otvorené, ale preto, že je uzavreté. Umelecké dielo je predmet obdarený presnými vlastnosťami – ktorých sprostredkovanie je úlohou analýzy – a na základe týchto vlastností môže byť úplne definované. Keď sme sa s Jakobsonom podujali na štruktúrnu analýzu jedného Baudelairovho sonetu, určite sme k nemu nepristupovali ako k «otvorenému umeleckému dielu» a neľadali sme všetko to, čo by nesledujúce obdobia tomuto umeleckému dielu mohli pripísať, ale ako k predmetu, ktorý – ak už ho raz autor vytvoril – v istom zmysle prejavuje pevnosť a konzistenciu kryštálu. Preto sa naša úloha redukovala na osvetlenie týchto vlastností“ (cit. podľa [9], 6). Týmto Carusovým krajanom je Umberto Eco, ktorý, ako sme už uviedli, knihou *Otvorené dielo* rázne vstúpil nielen do diskusií o povahe umeleckého diela, ale aj do trochu širších kontextov semiotických skúmaní kultúrnych prejavov. Lévi-Strauss jasne rozpoznal, že demarkačnou líniou medzi dvoma metodologickými pozíciami, čo sa takto profilujú, je protiklad medzi uzavretosťou a otvorenosťou. Metafora kryštálu mu umožnila vyjadriť ideál, ku ktorému štrukturalizmus v jeho chápaní smeroval. Smer, akým sa uberal a stále ubera postštrukturalistický prúd, zasa ukazuje metafora siete. Takže ono „post“, ktorým sa začalo vyznačovať pokračovanie štrukturalistických skúmaní, sa dá vyjadriť ako posun od kryštálu k sieti.

Pozoruhodným výhonkom sieťovej metaforiky je obraz rizómy, s ktorým vo svojej práci *Tisíc plošín* prišli Gilles Deleuze a Félix Guattari. Rizóma je podzemná stonka rastlín, ako sú zemiak alebo pýr. Deleuze a Guattari týmito znakmi rizomatické sústavy odli-

šujú od koreňov stromov: „... na rozdiel od stromov a ich koreňov rizóma spája akýkoľvek bod s akýmkoľvek iným bodom, pričom ani jedna z jej črt neodkazuje nevyhnutne na črty rovnakej povahy, môže rozohrávať úplne odlišné režimy znakov, a dokonca stavy ne-znakov“ ([6], 10 – 11). Z toho je zrejmé, že v rizomatickom tvare sa nenachádza ústredný bod, hlavná os, odkiaľ by vychádzali všetky línie usporadúvania jednotlivých prvkov. V rizomatickom usporiadaní sú vždy viaceré centrá, ktoré sa navzájom prepájajú a vytvárajú nové odnože. Skrátka, rizóma je polycentrická.

V dobe, keď ešte ani teoretici informatiky nemohli tušiť, kam o niekoľko desaťročí dospeje vývoj telekomunikácií, práca *Tisíc plosín* priniesla model, v ktorom kyberkultúra našla obraz svojho usporiadania. Tak to aspoň chápe Pierre Lévy vo svojej správe pre Radu Európy nazvanej *Kyberkultúra*. Hovorí tu o troch princípoch, ktoré viedli ku vzniku kyberpriestoru: „Tri princípy, od najzákladnejšieho k tomu najprepracovanejšiemu, orientovali začiatkový rast kyberpriestoru: vzájomné prepojenie, vytváranie virtuálnych spoločenstiev a kolektívna inteligencia“ ([15], 113). Prvý z týchto princípov požaduje vytvorenie prostredia, kde je umožnené vzájomné prepojenie medzi miestami, ktoré sú fyzicky vzdialené. Interkonexia sa stala charakteristickým znakom kyberpriestoru a novej kultúry založenej na interaktivite a prítomnosti na diaľku. Túto novú kultúru, kyberkultúru, Lévy spája s radikálnou premenou topologických vlastností priestoru: „Nosiče informácií by už neboli vnútri priestoru, ale akousi topologickou transformáciou by sa celý priestor stal jedným interaktívnym kanálom. Kyberkultúra speje k civilizácii so všeobecne rozšírenou prítomnosťou na diaľku“ ([15], 113). Podľa tohto teoretika stojíme na prahu kultúry, ktorá nielen vo svojich technologických infraštruktúrach, ale priamo vo svojich najvlastnejších určeníach vychádza z princípu interkonexie.

A práve rizomatická forma poskytuje predstavu o útvere, kde je interkonexia uplatnená v plnom rozsahu. Na jednom mieste sa Lévy priamo odvoláva na Deleuza a Guattariho, pripomína ich rizómu a odvodzuje z nej obsahy abstraktnej schémy: 1. nekonečnú mnohosť prepojení medzi rôznymi uzlami a mobilnú mnohotvárnosť centier na otvorenej sieti; 2. hemženie prestupujúcich sa hierarchií; 3. autopoietickú a autoorganizačnú dynamiku premieňajúcich sa populácií (pozri [15], 134). Mnohosť, multiplicity, populácie – všetky tieto pojmy nás upozorňujú, že vstupujeme do oblasti, kde prvou požiadavkou je „myslenie vo veľkom“.⁴

Všetky tieto aplikácie a konkretizácie jednej z modalít sieťového usporiadania prinášajú filozofii nielen uspokojenie z inšpiratívnej sily jej pojmov, ale aj podnety na rozvíjanie vlastnej problematiky. Jeden ich smer je naznačený postupnosťou celok – systém – sieť – rizóma. Možno nás sledovanie tejto línie privedie k rozchodu s tradíciou filozofického myslenia, v ktorom sa uvažovanie o svete a pravde stále rozvíja pod patronátom pojmu totality. Možno sa nám tu ponúka príležitosť zbaviť sa prízrakov teleologizmu, ktoré ešte stále obchádzajú naše vízie dobrého usporiadania.

⁴ Na túto skutočnosť a na jej prejavy v modeloch komunikácie som upozornil v článku *Komunikácia: myslenie vo veľkom* (pozri [16]).

Z pojmu siete sa však môže odvíjať aj ďalšia, filozofický nemenej inšpiratívna línia úvah. Ako nás upozornil Latour, prvkami sociotechnických sietí nie sú prečistené abstrakcie, ale zmiešaniny, hybridy, kváziobjekty. Ak sa naozaj rozhodneme pristupovať k poznávaným objektom tak, že nielen prijmeme, ale aj zachováme ich hybridnú povahu, tak sa budeme musieť vzdať mnohých osvedčených filozofických postupov. Či už tieto postupy prenikali od bezprostrednej danosti vecí k ich podstatám, alebo nás prečisťovaním obsahov viedli do sveta foriem, prípadne nad empirickou matériou vztyčovali transcendentálnu analytiku alebo ponad hmlovinou činov a udalostí klenuli idealizovaný zákon dejinného vývinu, v každom prípade sa v ich rámci osobitosť filozofie prejavovala prečisťovaním. Výsledkom bolo to, že nad alebo pod rovinou, kde sa hemžili a navzájom splietali rozmanité obsahy, filozofia budovala sféru čistých esencií, čistých foriem, čistých princípov usporiadania empirického obsahu, čistých, idealizovaných zákonov vývinu a pod. Prijatím predpokladu, že prvky sietí sú hybridné nielen na začiatku, ale aj na konci filozofickej analýzy, sa od týchto osvedčených postupov odvraciam. Odvraciam sa však predovšetkým od perspektívy, že sa nám filozofickými prostriedkami podarí prekročiť rovinu, kde mnohosť a rozmanitosť javov nedovoľujú ich uzavretie do zjednocujúceho rámca a podrobenie jedinému spoločnému zákonu.

Otázka, k čomu sa takto približujeme, nás tak privádza k potrebe prijať otvorenosť so všetkými neistotami. Je jasné, že keď sa vzdáme možností, aké poskytovali procedúry očisťovania, ocitneme sa na poli, kde vedľa seba koexistujú a navzájom sa kontaminujú prvky rozličného pôvodu a určenia. Ak sme navyknutí na jednoznačné určenia vychádzajúce zo systematizácie, táto situácia sa nám javí ako neprehľadná, ba čo viac, priam nás desí hrozbou balkanizácie myslenia. Kto si však myslí, že túto hrozbu naše myslenie zažehnilo gréckym odmietnutím mýtov a prihlásením sa k logu, mal by si prečítať, čo o postoji Grékov k mýtickým príbehom hovorí Paul Veyne (pozri [19]). Tento historik predkladá veľmi originálny pohľad na tézu o odmietnutí mýtov v gréckej filozofii a úvahami o predpokladoch pluralitného postoja, ktorý v prácach antických mysliteľov nachádza, nabáda k pozitívnemu chápaniu výrazu „balkanizácia“. Sledovanie pohybu, ktorý sa začal v oblasti systémov, prešiel k textu a dospel k hybridným prvkom sietí, nás po iných cestách privádza k prijatiu tohto chápania.

LITERATÚRA

- [1] BARTHES, R.: *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*. Paris: Éditions du Seuil 1984.
- [2] BARTHES, R.: *Éléments de sémiologie*. In: *L'aventure sémiologique*. Paris: Éditions du Seuil 1985.
- [3] BARTHES, R.: *L'aventure sémiologique*. In: *L'aventure sémiologique*. Paris: Éditions du Seuil 1985.
- [4] BARTHES, R.: *Théorie du texte*. In: *Encyclopaedia Universalis*. Paris: Encyclopaedie Universalis France, corpus 22, 1990.
- [5] BELLOUR, R.: *Le Livre des autres*. Paris: Union Générale d'Éditions 1978.
- [6] DELEUZE, G. – GUATTARI, F.: *Mille plateaux*. Paris: Les Éditions de Minuit 1980.
- [7] ECO, U.: *Sémiotika v příštím tisíciletí*. In: Eco, U.: *Mysl a smysl*. Praha: Vize 97 2000.

- [8] ECO, U.: *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo 2009.
[9] ECO, U.: *Lector in fabula*. Praha: Academia 2010.
[10] HJELMSLEV, L.: *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia 1972.
[11] KRISTEVA, J.: Le texte et sa science. In: *Séméiotikè*. Paris: Éditions du Seuil 1969.
[12] KRISTEVA, J.: Le texte clos. In: *Séméiotikè*. Paris: Éditions du Seuil 1969.
[13] KRISTEVA, J.: Sémiologie a gramatologie. Rozhovor s J. Derridom. In: *Výtvarné umění*, 1991/1.
[14] LATOUR, B.: *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram 2003.
[15] LÉVY, P.: *Kyberkultura*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2000.
[16] MARCELLI, M.: Komunikácia: myslenie vo veľkom. In: *Filozofia*, 2009, 64, č. 5.
[17] PIAGET, J.: *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda 1971.
[18] REY-DEBOVE, J.: *Lexique sémiotique*. Paris: PUF 1979.
[19] VEYNE, P.: *Věřili Řekové svým mýtům?* Praha: OIKOYMENH 1999.

Článek bol vypracovaný na Katedre filozofie a dejín filozofie FiF UK v rámci grantového projektu VEGA *Filozoficko-estetická analýza pragmatických, kognitívnych a mocenských aspektov diskurzívnych žánrov v súčasnej kultúre* č. 1/0391/11.

prof. PhDr. Miroslav Marcelli, PhD.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: marcelli@fphil.uniba.sk